УДК 371.035.6-057.874 +УДК 373.3.035:331 + УДК 026:37](477-25):
004.738.1WWW:[004.774.6:929Кершенштейнер] +УДК 371.035.6-057.874

ЖИТТЄДІЯЛЬНА СПАДЩИНА ВИДАТНОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГА-РЕФОРМАТОРА, НАУКОВЦЯ ГЕОРГА МІХАЕЛЯ КЕРШЕНШТЕЙНЕРА Й УВІЧНЕННЯ ЙОГО ПАМ'ЯТІ У СВІТОПРОСТОРІ

Дар'яна БЛОХИН (ФРН, м. Мюнхен),
Майя АРТЬОМОВА (Україна, м. Ужгород)

Анотація. *У статті авторки намагаються здійснити огляд провідних ідей видатного німецького педагога Георга Міхаеля Кершенштейнера – засновника трудової школи, родоначальника дуальної системи професійної підготовки, автора теорії громадянського виховання, які затребувані у часі в сучасній світовій педагогіці.*

Систематизовано джерельну складову ключових засад сутності освітніх новацій видатного педагога, які мали значний вплив на розвиток шкільної і професійної освіти як у Німеччині, так і далеко за її межами, у т.ч. й України.

Простежено звернення дослідників до вивчення педагогічних ідей Георга Кершенштейнера від початку XX ст. до сьогодення, опис творчого портрета вченого, увічнення його пам'яті у світопросторі.

Ключові слова*: Георг Міхаель Кершенштейнер; педагог-реформатор; німецька педагогіка – педагогіка дії; трудове навчання та виховання; громадянське виховання.*

Daryana BLOKHIN (Germany, Munich),
Maya ARTYOMOVA (Ukraine, Uzhhorod

THE LIFE HERITAGE OF GEORGE MICHAEL KERSHENSTEINER - THE FAMOUS GERMAN EDUCATOR, REFORMER AND SCIENTIST AND THE PERPETUATION HIS SELF-MEMORY IN THE WORLD SPACE

Abstract. *In the article, the authors try to review* the leading ideas of the outstanding German teacher Georg Michael Kershensteiner, who is the founder of the labor school, the founder of the dual system of professional training, and the author of the theory of civic education.

The author systematized the source component of the basic principles of the essence of hisself educational innovations, which had a significant impact on the development of school and professional education in Germany and abroad, in particular in Ukraine.

The article examines the use of Georg Kershensteiner's pedagogical ideas by other researchers from the beginning of the 20th century to the present, a description of the creative portrait of the scientist, honoring his memory in the world is made.

Keywords: *Georg Michael Kershensteiner; teacher-reformer; German pedagogy – pedagogy of action; labor training and education; civic education.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

В умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, динамічного розвитку ринкової економіки, які спричиняють швидку зміну у світі професій, формування світопростору, до якого дотична й Україна, вимагає постійне вивчення професійної орієнтації, пошук шляхів удосконалення цієї роботи з молоддю. А це у різні періоди розвитку державотворчих процесів проникнуті незмінним інтересом до зазначених проблем з боку науковців та дослідників, які вивчали різні її аспекти. Головним завданням як загальноосвітніх, так закладів вищої освіти

виступає не лише забезпечення реалізації права громадян на освіту, але й формування і розвиток соціально зрілої, творчої особистості з усвідомленою громадянською позицією, почуттям національної самосвідомості, підготовленої до професійного самовизначення.

Враховуючи особистісний аспект змісту виховання молоді загалом, необхідно наголосити на формуванні таких важливих рис характеру сучасної людини як працьовитість, ініціатива, творчість, самореалізація тощо. Це свідчить про особливо гостру суспільну потребу в підготовці молоді до трудової діяльності в умовах переходу до ринкових відносин, пов'язаних з формуванням особистісних якостей, необхідних для оволодіння трудовими уміннями і навичками, практичними прийомами виконання різноманітних робіт. З цієї причини великий інтерес викликає період кінця XIX – початку XX століття в історії педагогічної думки країн Західної Європи, представлений широким спектром різноманітних педагогічних течій та концепцій, які можуть бути предметом окремого історико-педагогічного дослідження. Вивчення цього періоду з точки зору міждержавних, історичних, економічних, культурних та політичних подій, які вплинули на формування нових поглядів у процесі виховання і навчання, теоретичну і практичну діяльність представників окремих педагогічних напрямків, а також обґрунтування передових педагогічних теорій, має наукову і практичну цінність.

Особливу значимість серед педагогів тієї доби займає визначний німецький педагог-реформатор, родоначальник дуальної системи професійної підготовки, автор теорії громадянського виховання, один із чотирьох провідних педагогів XX ст. ***Георг Міхаель Кершенштейнер*** (нім. Georg Michael Kerschensteiner, нар. 29.07.1854 р., Мюнхен – пом.15.11. 1932 р., м. Мюнхен), який у 1988 році рішенням ЮНЕСКО визнаний одним із чотирьох педагогів, що визначили хід та спосіб педагогічного мислення у XX столітті поряд із: ***Джоном Дьюї*** (англ. John Dewey; нар. 20.10. 1859 р., Берлінгтон штату Вермонт – пом. 01.06. 1952 р., Нью-Йорк), ***Марією Монтессорі*** (італ. Maria Tecla Artemisia Montessori; нар. 31. 08. 1870 р. у м. Кьяравалле комуни Італії – пом. 06.05. 1952 р. у с. Ноордвейк-ан-Зе, Нідердланди), ***Антоном Макаренко*** (англ. Anton Makarenko; нар. 1(13). 03.1888 р. у с. Білопілля (Харківської губернії Російської імперії, нині Сумської області, Україна) – пом. 01.04. 1939 р. у с. Голіцино Московської області, РСФРР) [1].

Поява реформаторської педагогіки у Німеччині кінця XIX – початку XX ст., представником якої став Г. Кершенштейнер, була зумовлена історичними, соціальними та економічними причинами у контексті формування індустріального суспільства.

З одного боку, побудова єдиної національної держави за результатами об'єднання Німеччини у 1870 році, де промисловість перетворюється у провідну галузь економіки на основі інтенсивного розвитку, нових технологій з автоматизацією та зростанням продуктивності праці, сприяли за останні десятиліття XIX ст. випередити за темпами розвитку виробництва провідні європейські держави, США і перетворити з аграрно-індустріальної в індустріально-аграрну країну. А це вимагало не лише оновлення, але й кардинального реформування тогочасної освіти, надання їй практичного і гармонійного характеру.

З іншого боку, значні зміни в структурі, технології промисловості і занепад традиційного домашнього виробництва визначали необхідність посилення уваги перш за усе до професійної підготовки молоді. Адже масова школа, що діяла в розвинених країнах Європи на початку XIX ст., була авторитарною, школою слухання і відірваності від життя з пасивно-репродуктивними методами навчання, а на перетині XIX – XX ст.ст. вимагала тісного взаємозв'язку з життєвою практикою, пошуку нових, активних методів навчання і виховання. Немаловажливим фактором впливу на ці процеси мали швидкоплинні події назрівання й розгортання Першої світової війни 1914 – 1918 рр., яка за характером суспільно-політичних і міждержавних відносин стала

імперіалістичною. За таких умов необхідно було поетапно подолати відставання школи за умов монополізації виробництва індустріального суспільства, що вимагало реформування усієї системи освіти.

Спостерігаємо, що у цей період більшість закордонних педагогічних теорій маскуються під трудову школу, яка базується на практицизмі і діловитості, розвитку їхньої самодіяльності учнів, на формуванні умінь пристосовуватися до потреб суспільства. Тогочасні закордонні педагоги шляхом проведення реформ намагалися узгодити шкільне навчання і виховання з новими економічними і політичними умовами. *Характерними напрямами реформаторської педагогіки стали такі:*

- ідеї «вільного виховання» (Е. Кей, Л. Гурлітт, М. Монтессорі й ін.);
- ідеї «мануалізму» / «travail manual» – фр. «ручна праця» (У. Сигнеус – Фінляндія; А. Клаусон-Каас – Данія; Е. Шенкендорф, А. Пабс – Німеччина; Р.Зейдель – Швейцарія; Г. Саліссіс – Франція; О. Саломон – Швеція);
- «школи дії» (В. Лай);
- «педагогіки прагматизму» (Дж. Дьюї, У. Кілпатрік);
- «трудової школи» (Р. Зейдель, Г. Кершенштейнер).

Зваживши на суспільно-економічний розвиток провідних держав світу, у т.ч й Німеччини, за переконанням Г. Кершенштейнера, саме праця виступала головним чинником єдності теорії і практики, виховання в молодого покоління таких морально-етичних цінностей, як тверда воля, творча уява, спритність, логічність суджень, що підвищувало б пошану до себе: «Вся сила, вся користь продуктивної праці в тому і полягає, що вона в змозі ставити такі життєві завдання, які прославляють людину, як творця, яка над всіма стражданнями і знегодами земного життя, подібна до того, як віруюча людина відчуває сильне піднесення свого непохитного релігійного почуття» [2]. Ці слова Г.Кершенштейнера перегукуються з утвердженнями українського філософа, Велета духу і слова ноосферного Григорія Сковороди (1722–1794 рр.), який ще у XVIII ст. стверджував – щастя людини тільки в «сродній праці», що сучасною термінологією трактується як поєднання індивідуального «хочу» і «можу» із суспільним «треба», де праця, яка відповідає нахилам й уподобанням людини, стає не лише засобом для існування, а й джерелом її морального та розумового розвитку [3].

Не менш значимими стали педагогічні ідеї Г. Кершенштейнера щодо нового підходу в освітньому мисленні в контексті його реформаторських поглядів у зв'язку з принципом народної освіти стосовно ідей про професійне навчання, трудових навичок і ролі освіти у вихованні громадянської свідомості. Підсилюючим фактором стала державна підтримка цього реформаторського курсу в Німеччині: ще у 1872 році було прийнято закон про перехід народної освіти під державний контроль. Імператор (кайзер) Німецької імперії, король Пруссії Вільгельм II (1859 – 1941 рр.), прийшовши до влади у 1888 році, вимагав перебудови школи як одного із напрямів у внутрішній політиці та наближення її до реального життя. Це вимагало пошук нових ціннісних орієнтирів на основі звернення до людини праці, як першооснови суспільства, актуалізацію гуманістичних тенденцій, що існували ще з часів античності.

Актуальність дослідження виокремленої проблеми з одного боку визначається незмінним інтересом до зазначених питань з боку науковців та дослідників через глибоке усвідомлення визначених Г. Кершенштейнером ходу й способів педагогічного мислення у XX столітті та їх реалізацію у освітньому просторі провідних держав, у т.ч. й України.

З іншого боку, ознайомлення з основними складовими реформаторської педагогіки Г. Кершенштейнера дозволяє стверджувати про посильний його внесок не лише у вивчення історії виникнення професійної орієнтації, визначення її етапів розвитку, але й формування на основі

визначених аксіоми освітнього процесу, складових теорії ***філософії освіти*** (англ. *Philosophy of education*), як галузі філософського знання, що має своїм ***предметом освіту***, родоначальником якої у світі вважається уже названий нами англо-американський філософ Джон Дьюї.

Не менш значимими у цьому контексті для україномовної аудиторії, науковців є великий запит до спадщини Г. Кершенштейнера в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є науково-педагогічна і творча спадщина Георга Кершенштейнера, його цілеспрямована життєтворча діяльність не тільки у Німеччині, але й у світопросторі 11 європейських, 3 азійських держав, США як тієї доби, так вплив на сьогодення.

Предметом дослідження є зміст, напрями, форми і методи реалізації визначальних теорій:

- *трудової школи* відповідно до тогочасних економічних, соціально-політичних, психолого-педагогічних, культурних умов Німеччини на перетині XIX – XX ст.ст.;
- педагогіки *громадянського виховання* у поєднанні з вченням про характер, добросовісним виконанням своєї роботи, етичною культурою народу, організацією шкільного життя згідно норм суспільства і самоврядування, що сприяє зміцненню культурно-правової держави;
- виокремлення складових (через сутність і природу явищ в освітньому процесі, зокрема, в питаннях онтології, логіки, аксіології, ідеології освіти, історії і теорії культури й цивілізації), що у перспективі у 40 – 60-х роках XX ст. оформиться як *філософія освіти*

Звідси, ***метою даної статті*** є якнайповніше дослідити ключові засади сутності освітніх новацій видатного педагога Георга Кершенштейнера, які мали значний вплив на розвиток шкільної і професійної освіти як у Німеччині, так і далеко за її межами, у т.ч. й України, визначивши значимість життєдіяльної його спадщини у XX – початку XXI століть, увічнення пам'яті у світопросторі.

Звідси випливають ***основні завдання*** дослідження:

- охарактеризувати етапи педагогічної діяльності Г.Кершенштейнера в контексті формування його світогляду, реформаторської педагогіки, аналізу методів навчання і виховання;
- проаналізувати й узагальнити основні положення теорії трудової школи й громадянського виховання в контексті їх трансформування в систему сучасної освіти, у т.ч. й України;
- розкрити міжнародне значення освітньої діяльності Г.Кершенштейнера в скарбницю педагогічної думки й визнання його у світопросторі.

Аналіз наукових публікацій.

У інтелектуальному просторі багатьох країн світу освітня діяльність, набутий досвід Георга Кершенштейнера щодо організації роботи мюнхенських народних шкіл, ремісничій і промисловій виховній справі стала прийнятною для багатьох країн світу. Зокрема, за життя Г. Кершенштейнера його твори були перекладені на 11 європейських мов (англійську, болгарську, голландську, іспанську, італійську, російську, румунську, угорську, українську, фінську, швецьку) та три мови країн Азії (китайську, турецьку, японську) [4].

Усе це у певній мірі з одного боку ускладнило дослідження авторів статті щодо проблем окресленої проблеми, з іншого, навпаки стало визначальним у форматі спільного німецько-українського підходу. Коротко зупинимося на аналізі використаної джерельної бази німецьких та українських авторів.

Доступними для сучасних дослідників є низка публікацій, відомостей про Г. Кершенштейнера, розміщених в ***електронних бібліотеках***, розташованих в мережі інтернету:

Цифрової бібліотеки Німеччини (Deutsche Digitale Bibliothek), *електронної бібліотеки* Project Gutenberg, *онлайн-бібліотеки* Google Книги. Серед них: німецькі видання творів педагога – «Deutschlands Recht» («Право Німеччини», 1919 р.), «Autorität und Freiheit als Bildungsgrundsätze» («Авторитет і свобода як принципи освіти», 1924 р.), «Berufsbildung und Berufsschule» («Професійне навчання та професійна школа», 1966 р.), «Texte zum pädagogischen Begriff der Arbeit und zur Arbeitsschule» («Тексти про педагогічну концепцію праці та трудової школи», 1968 р.), «Theorie der Bildung» («Теорія освіти», 2013 р.) та ін.

Важливе місце займають статті, опубліковані Г. Кершенштейнером на сторінках німецьких педагогічних часописів, таких як: «Der Säemann» (1905–1909; 1914), «Die Deutsche Schule» (1909 – 1910; 1919), «Hamburgische Schulzeitung» (1915), «Kunst und Jugend» (1908; 1926), «Pädagogische Reform» (1904; 1914) та ін.

Автентичними працями про сучасників реформатора Г. Кершенштейнера є статті німецьких учених, як от: Н. Ванзелова, Г. Веле, А. Гергета, В. Герлаха, Е.Заупе, К. Кесселера, Г. Мюльмеєра, А.Фішера, Г. Штілера, В. Лая, Г. Шульца та ін.

У 30-х роках ХХ ст. опрацьовується бібліографія Кершенштайнера, до якої входять: 203 книги, 12 передмов, розвідки та статті до різних збірників; 195 книг про Кершенштайнера різних авторів; 439 рецензій на його твори і 27 інших творів і словників з даними про педагога-реформатора [5].

До переліку публікацій про життя й діяльність Г. Кершенштейнера доцільно включити також наукові розвідки сучасних зарубіжних дослідників: Януша Гайди (Польща), Філіпа Гонона (Швейцарія), Григорія Корнєтова (Росія), Германа Рьорса (Німеччина) та ін.

Невичерпним джерелом дослідження можуть стати матеріали Наукових бібліотеки ФРН, зокрема, Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана, імені Анни Амалії (м. Веймар) та інші періодичні видання з історії зарубіжної педагогіки.

Значний внесок у висвітлення життя і творчості німецького вченого на першопочатковому етапі внесли українські дослідники – М. Котляренко, А.Готалов-Готліб, О. Музиченко, В. Родников, С. Русова та російські автори – С. Гессен, М. Левицька, С. Лєвітін, П. Соколов, М. Румянцев та ін.

Життєпис Г. Кершенштейнера викладено у публікаціях українських науковців Н. Волкової, Т. Токарєвої, М. Ярмаченка та ін.

Низку статей українських науковців, присвячені аналізу поглядів Г.Кершенштейнера щодо сутності, змісту та особливостей виховного процесу при формуванні всебічно розвиненої особистості, зокрема: *трудового виховання* (Л. Гуцан, Г.Ковальчук, Г. Лях, М. Петренко, П. Шевченко), *громадянського виховання* (Є. Зеленов, Л. Мазур, О. Маринович, Г. Субтельна), *сімейного виховання* (М. Клим), *художньо-естетичного виховання* (В. Тягур). Педагогічні концепції німецького реформатора щодо його внеску в розвиток *теорії соціального виховання* розглядають дослідники С. Журавльова, А.Малько, О. Москаленко, Р. Новгородський та ін. Наукові розвідки щодо основоположної ролі Г. Кершенштейнера у *становленні професійної освіти Німеччини та процесу формування дуальної системи освіти*, яка поєднує практичну роботу на виробництві з теоретичним навчанням, проведено такими авторами, як от: Н. Абашкіна, О. Дерев'янко, С. Журавльова, Т. Козак,
Т. Кочубей.

Заслуговують на увагу дисертаційні роботи українських учених, присвячені комплексному аналізу зарубіжного реформаторського руху в педагогіці кінця XIX – першої третини ХХ ст., де творчість Г. Кершенштейнера розглядається його невід'ємним складником, зокрема, це дослідження О.Коцюбинського (2014 р.), С. Куркіної (2008 р.), Т. Петрової (2000

р.). Вплив зарубіжної реформаторської педагогіки, зокрема ідей Г. Кершенштейнера, на розвиток української освіти і педагогічної думки в кінці XIX – першій третині XX ст. представлені у дисертаціях Т. Токарєвої (2002р.), О. Караманова (2004 р.), Г. Ковальчука (2008 р.), С. Мазуренко (2004 р.), Н. Осьмук (2011 р.),
О. Перетятько (2001 р.), С. Поліщук (2013 р.), та ін.

Широкий спектр зацікавленості, вивчення й оцінювання українськими науковцями педагогічних теорій і практичного досвіду німецького реформатора Г. Кершенштейнера висвітлено у окремих *монографіях*: «Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.)» Г. Васьковича (1996 р.), «Вплив зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток вітчизняної педагогічної думки в 20-х роках XX століття» Н. Лаврусевич та С. Поліщук (2014 р.), «Зарубіжна реформаторська педагогіка в оцінках українських науковців другої половини XX – початку XXI століття» Ю. Чопика та І. Стражнікової (2017 р.) та ін.

Важливо зазначити, що теорії «трудової школи» і «громадянського виховання» Г. Кершенштейнера викладено в окремих підрозділах наявних навчальних посібників: «Зарубіжна школа і педагогіка XX століття» В. Кравця (1996 р.), «Історія зарубіжної педагогіки» А. Рацула, О. Радул та О. Рацула (2008 р.), «Історія педагогіки» І. Зайченка (2010 р.), «Педагогіка» Н. Волкової (2012 р.).

Великим надбанням та невичерпним джерелом для сучасних дослідників є відкрита в Україні до 165-річчя від дня народження знаменитого мюнхенського вченого-педагога й організатора освіти Г. Кершенштейнера у 2019 році ***персональна сторінка*** у віртуальному електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі ***«Видатні педагоги України та світу»,*** яка розміщена на порталі *Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського* та укладена із *семи рубрик* (Біографія; Праці Георга Кершенштейнера; Публікації про життя та діяльність Георга Кершенштейнера; Фотогалерея; Художня галерея Георга Кершенштейнера; Ушанування пам'яті; Список використаних джерел), у кожній з яких розміщено певний обсяг інформації: біографічної, бібліографічної, візуальної, довідкової [6]. Сегмент ресурсу забезпечено науковою керівницею – докторкою педагогічних наук О.В. Сухомлинською, а іменний зміст розкрито Є. Демидою – науковою співробітницею ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [7].

Заслуговують на увагу наявні праці з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Бібліотеки імені А. Ф. Залевської Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що його контент у певній мірі є визначальним в історико-педагогічних і біографічних дослідженнях і дозволяє авторкам різносторонньо розкрити визначену проблему життєвого шляху та творчої діяльності Г.Кершенштейнера з високим ступенем поваги й пошани німецького й українського народів до видатної постаті світової педагогіки.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз свідчить, що життєтворча діяльність видатного німецького теоретика освіти і реформатора, педагога-новатора, науковця, лідера у розвитку професійної освіти Георга Кершенштейнера є визначальною як для Німеччини, так і для світової спільноти.

Народився Г. Кершенштейнер 29 липня 1854 р. у Мюнхені (Баварія), як 11-та дитина бідного мюнхенського торговця. У 12 років вступив до вчительської семінарії в місті Фрайзінг, яку закінчив у 17 років, здобувши професію вчителя народної школи й отримавши призначення на посаду шкільного асистента в село Форстінінг, округ Еберсберг. У жовтні 1872 року Г. Кершенштейнер перевівся до Лейхгаузена біля Аугсбурга, де працював домашнім учителем в

одній заможній родині. Після роботи в кількох гімназіях Кершенштейнер стає викладачем природничих наук у молодших класах школи м. Швейнфурта, де й починає упроваджувати нові форми роботи з дітьми, організовуючи їх у загони юних натуралістів [8].

У 23 роки Г. Кершенштейнер з гарним атестатом закінчив гуманітарну гімназію, вступив до Мюнхенського технічного університету на математичний факультет, студіюючи математику, фізику. Працював вчителем в різних гімназіях Нюрнберґа, Мюнхена, Швайнфурта. У 1883 р. захистив докторську працю, здобув науковий ступінь доктора філософії і розпочав роботу в одній з гімназій м. Мюнхена. У цей час розпочалась дискусія серед учительства на користь реформи школи і педагог написав блискучу доповідь про нову організацію шкіл, їх пристосування до практичного життя та до вивчення природи, виробив цілу схему викладання навчальних предметів на цій основі. Консервативна шкільна адміністрація відхилила цей план і йому довелося з цим змиритися з надією на кращі зміни.

Як учитель природознавства Г. Кершенштейнер вважав, що викладання цього предмета передбачає не лише заняття у класній кімнаті, але й проведення їх на природі, а це було заборонено шкільною адміністрацією. Глибоке невдоволення висловлював педагог також з приводу відсутності в школі належних навчальних посібників та підручників. Енциклопедичні заняття й перешкоди з боку шкільної адміністрації не давали змоги Г. Кершенштейнеру проявити себе справжнім учителем з найкращими його рисами. Однак, з часом він усе-таки домігся дозволу на періодичне проведення екскурсій на природу.

У 1895 р. міська рада Мюнхена обрала Г. Кершенштейнера керівником мюнхенського шкільництва. На цій посаді, де пропрацював 24 роки і в якості директора громадської школи, професора в Мюнхенському університеті Лю́двіга – Максиміліа́на, неодноразово виступаючи за прагматичний підхід до початкової та середньої освіти, що поєднує класичні заняття з фізичною працею.

Георг Кершенштейнер формувався і як політик (з 1912 по 1918 рр. він, як ліберал, був членом німецького парламенту (Рейхстагу) в Берліні), що дало йому можливість у надзвичайно складний історичний період державотворення послідовно здійснювати реформування педагогічної освіти.

Об’єднуючим фактором для всіх його різних видів діяльності в якості вчителя, директора громадської школи, політика і університетського професора була постійна турбота про те, щоб теоретичні переконання відповідали практиці. Його досягнення ґрунтується на декількох основних і взаємозалежні проблеми: *створення професійної освіти та виховання громадянської відповідальності як основи загальної освіти.*

Зазначимо, що на світобачення Г. Кершенштейнера вплинули сучасні йому неоідеалісти, які виступили проти класичного ідеалу культури, представленого німецьким філологом, філософом, лінгвістом, державним діячем, дипломатом *Вільгельмом фон Гумбольдтом* (1767 – 1835 рр.). Беручи до уваги, що Гумбольдт (і раніше згадуваний Джон Дьюї в цьому відношенні) стверджував, що загальна освіта повинна передувати певній освіті, Кершенштейнер стверджував, що професійна, а не загальна освіта повинна бути центром навчання та «золотими воротами в культуру і людство». Він зазначав, що тільки людина, яка знаходить себе завдяки своїй роботі, може в процесі свого розвитку дійсно стати культурною людиною.

Свої реформаторські погляди Г. Кершенштейнер обґрунтовує у представленій нам багатоплановій педагогічній спадщині, яку доцільно розглядати за певними етапами діяльності.

На *початковому етапі,* як тільки Кершенштейнер переглянув систему початкових шкіл у Мюнхені та створив професійну школу, він опублікував свою першу працю «Betrachtunger zur

Theorie des Lehrplans» («Думки про теорії навчальної програми», 1899 р, пізніше видозмінено у 1931 р.), де критикує систему освіти німецького філософа, психолога і педагога Йоганна Фрідріха *Гербарта* (1776 –1841 рр.), називаючи її «формалізмом». Автор переконаний в тому, що школи мають бути продуктивними елементами суспільства.

Важливе місце займає робота Г. Кершенштейнера «Grundfragen der Schulorganisation» («Основні питання шкільної організації», 1901 р.). Заслуговує уваги у дослідженні праця «Der Begriff der Arbeitsschule» («Концепція школи праці», 1912 р.), де автор розглянув завдання, пов'язані з внутрішньою організацією шкіл і методичними та дидактичними реформами «трудової школи».

Цілі і методи викладання наукових дисциплін як особливо важлива проблема для педагога-новатора, були проаналізовані в «Weten und Wert des naturwissenschaftlichen Unterrichts» («Природа і значення навчання наукам», 1914 р.). Свої ідеї Г. Кершенштейнер виклав у праці *«Begriff der Arbeitsschule»,* промовах та статтях, які увійшли до Збірника *«Grundfragen der Schulorganisationen*», виданого автором 1907 р. та доповненого і перевиданого вдруге 1910 р. Знайшлося лише 7 видань цієї книги, останнє – 1954 р. [9].

Таким чином, у період з 1895 по 1908 рр. Г. Кершенштейнер, підтриманий міською владою у Мюнхені, цілеспрямовано проводить реформи, перш за усе народної школи, виходячи з того, що ця школа повинна:

- *по-перше*, утримувати молодь із сімей трудящих під своїм впливом до 18-річного віку, переслідуючи мету її громадянського виховання;
- *по-друге,* обсяг матеріалу, який вивчався, зокрема, з фізики, географії, природознавства, історії повинен визначатися відповідно до практичного застосування знань з цих предметів.

Пропонує замінити загальноосвітню додаткову школу *спеціальною додатковою школою*, розподіленою за ремеслами, відкриваючи у 1894/ 1895 н.р. додаткові восьмі класи, у навчальний план яких вводяться заняття з ручної праці у ремісничих майстернях. Складовими цієї школи були визначені [10]:

- *фахова школа* (Berufsschule) з трирічним курсом навчання, яка є обов'язковою для юнаків віком 13 – 16 років (входило 180 класів з 5 – 6 годинами тижневого навантаження після роботи, з яких по 3 години ввечері та 5 годин у неділю);
- три обов'язкові *ремісничі школи* (50 класів) для помічників і майстрів деревної і металевої, будівельної і декоративної та графічної промисловості з викладанням креслення, малювання, моделювання та з навантаженням ввечері по 7–9 годин цілий тиждень;
- чотири вечірні *фахові школи,* організовані на базі цехів для кравецьких і швацьких практикантів та малярсько-декоративного фаху;
- три курси для помічників огородників, шевців, декораторів

Обов'язковими предметами, окрім за обраною фаховою спеціальністю, були визначені: релігія, німецька мова із введенням ділового листування, арифметика з бухгалтерським обліком, ручна праця, життє- та громадянство.

Це сприяло забезпеченню підготовки фахівців за напрямами із:

- *Обробки металу* (слюсарі-будівельники, слюсарі-інструментальники, машинні слюсарі, механіки, ковалі, зварювальники, майстри на залізничній дорозі, ливарники міді, олова, жовтих і кольорових металів, майстри годинників, електротехніки, ювеліри, гравери, карбувальники);
- *Обробки дерева* – у семи школах (столяри-меблярі, токарі, бондарі, каретники, скульптори по дереву);
- *Будівельного ремесла* – у шести школах (літографи, кімографи, фотографи, книгодрукарі, складачі, художники по склу);

- *Харчових ремесел* – у чотирьох школах (пекарі, м‘ясники, кондитори, обслуговуючий персонал);
- *Швейного ремесла* (шевці, кравці);
- *Сільського господарства і конюхів* (садівники, візники);
- *Обробки паперу, шкіри, вовни і щетини* (палітурники, картонажники, торбинкарі, сумкарі, щіткарі, гребенярі);
- *Торговлі* – у чотирьох школах (продавці аптекарських, бакалійних товарів, білизни, книжок).

Таким чином у Мюнхені у 1908 році уже функціонували 48 професійних додаткових шкіл, які відвідували підлітки, зайняті більш ніж у 50-ти професіях, причому обов’язковими вони були для молоді віком від 14-ти до 18-ти років.

Головна увага у процесі навчання зверталася на розвиток дитячої самодіяльності, самоврядуванню. Значне місце відводилося таким формам навчання, як екскурсії на природу, догляд та спостереження за тваринами, ознайомчі екскурсії в майстернях, на виробництві.

Високо оцінив Г. Кершенштайнера, як одного із засновників «реформаторської педагогіки», дослідник його педагогічної спадщини Ґ. Веле (G.Wehle), який стверджував: «Сучасні критики Кершенштайнера, сходились завжди в одному: у безумовному визнанні його організації професійної школи, яку він реалізував 1897 – 1906 рр. у Мюнхені і, яку далі удосконалював аж до початку Світової війни 1914 р. Які б не були критичні висловлювання, справедливі, чи ні, щодо його планів, заходів, теорії – безперечним залишається одне: нова організація ремісничого шкільництва у Мюнхені принесла йому світову славу і притягнула численних спеціалістів до Мюнхена, які вивчали його працю і знаходили в ній для себе плідні стимули. Праця дала автору почесне ім’я «***Батька професійного шкільництва***», а Мюнхен перетворила у «Меккку доповнюючого професійного шкільництва»… Поради були завжди потрібні … Хто займається теорією професійної освіти і професійної школи, той не може не студіювати основних праць Кершенштайнера, він, можливо, доходитиме до інших рішень, оскільки змінюються історичні передумови і, насамперед, суспільно-економічні» [11].

Педагог-реформатор розглядає освіту як одне з найважливіших явищ суспільного життя, сміливо обґрунтовуючи свою точку зору щодо виховання молоді у своїй роботі «Die staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend» («Громадянська освіта молоді Німеччини», 1901 р.), що знайшла у подальшому розумінні більш розширено в його трактаті про концепції громадянського виховання (1907 р.). Чітко формулює *дві мети освіти*: професійна підготовка і освіта для соціального служінні суспільству, де освіта є процесом формування і самовдосконалення особистості. При цьому виокремлював такі *основні принципи*: актуальності, авторитетності, тотальності, свободи, активності та індивідуальності.

Г. Кершенштейнер вважав, що головне завдання школи в умовах дестабілізації і кризових явищ на початку ХХ ст. – «громадянське виховання», тобто виховання людей у дусі беззастережної слухняності, відданості державі. Корисний громадянин повинен прагнути і вміти служити державі, віддавати їй усе, що має. Для цього він мусить володіти різними вміннями. Школа покликана озброїти його професією і «надати професії морального характеру», щоб «корисний громадянин» розглядав свою професію як засіб служіння державі й у цьому бачив мету свого життя.

Для здійснення громадянського виховання він накреслив *два шляхи*:
по-перше, правильна методична постановка практичної діяльності учнів у навчальних майстернях школи; *по-друге*, організація шкільного життя згідно норм суспільства із самоврядуванням.

Будучи противником диктатури, як Г. Кершенштейнер іронізував, «так званий пролетаріат», відзначаючи, що діти робітників повинні перебувати під впливом ідеологічної «обробки» їх свідомості для того, щоб на противагу революційним впливам, яких зазнавала молодь Німеччини, можна було б «завоювати потрібну владу над умами і душами, головою і серцем учнів. Звідси, Г. Кершенштейнер був прихильником *подвійної системи народної освіти.* Його «народна школа», покликана готувати слухняних і розумних робітників, ніяк не пов'язана з середньою школою (гімназіями і реальними училищами). На середню школу свій «трудовий принцип» майже не розповсюдив. Так, у реальних училищах праця, на його думку, може здійснюватись у лабораторіях, а в гімназіях трудова діяльність обмежується роботою з книгою і підручником. «Громадянське виховання» стверджував Г.Кершенштейнер необхідно реалізувати через народну, масову школу, яку треба зробити «трудовою». За словами Кершенштейнера «суть трудової школи полягає у тому, щоб дати мінімум знань і максимум умінь, навичок, працьовитості, а також відповідні громадянські переконання» [12].

По суті, теорія громадянського виховання Георга Кершенштейнера полягає в тому, що школа, використовуючи спеціально організовані методи виховання, повинна нівелювати соціально-класові протиріччя між робітниками і буржуазією, повинна навчити дітей коритися державній системі. При цьому виховні цілі народної школи обмежувалися в першу чергу розвитком професійних здібностей, виховання любові до праці та відповідних якостей, таких як сумлінність, старанність, почуття відповідальності, самовладання і відданість діяльної життя. Педагог-новатор звертав особливу увагу на виховання художної творчості та естетики дитини.

Таким чином у Георга Кершенштейнера у лаконічній формі були запропоновані успішні умови трудового громадянського виховання:

- професвіту недопустимо обмежувати чисто технічно;
- важливо навчити учнів виконувати якісно щось одне, що для освіти дасть більше, ніж половинчатість і різносторонність;
- необхідно навчити учнів віддавати на служіння загальних інтересів не тільки свої думки і почуття, але й дії відповідно до їх природніх здібностей.

За конкурсну працю про державно-громадянське виховання німецької молоді, Королівська Прусська Академія загальнокорисних наук в Ерфурті йменувала Г. Кершенштейнера членом-кореспондентом Академії [13].

Усі положення реформи розроблялися на великому ентузіанстві Г.Кершенштейнера, ґрунтувалися на власному педагогічному досвіді його діяльності, глибокому аналізі навчально-виховного процесу в школах Німеччини, перевірених практикою принципах і методах навчання.

Другий етап в діяльності Г.Кершенштейнера почався з того моменту, як він у 1919 році отримав посаду професора в Мюнхенському університеті Лю́двіга – Максиміліа́на. Натхненний німецьким культурофілософом, психологом, педагогом, представником філософії життя *Едуардом Шпрангером* (1882 – 1963 рр.), творами німецьких філософів – засновників баденської школи неокантіанства *Вільгельма Віндельбанда* (1848 – 1915 рр.) та *Генріха Рікерта* (1863 – 1936 рр.), Г.Кершенштейнер зайнявся пошуками філософського обґрунтування своїх педагогічних теорій, публікуючи численні книги і статті, в тому числі «Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung» («Душа просвітителя і проблема педагогічної освіти», 1921 р.), «Theorie der Bildung» («Теорія культури», 1926 р.).

Фундаментальні питання внутрішньої і зовнішньої шкільної організації та підліткової освіти були розглянуті в книзі Г.Кершенштейнера «Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung» («Душа педагога і проблема підготовки вчителів», 1921 р.). Дослідник підносить

педагога (або вихователя) як взірець для учнів, який повинен відзначатися такими рисами: працьовитість, відповідальність, добросовісність, чесність, повага до товаришів по праці, готовність прийти на допомогу, постійна самоосвіта. Живильним ґрунтом формування позитивних рис, як педагога так і учня, Г. Кершенштейнер вважав клопітку роботу по вихованню їх *характеру*, виділивши *чотири складові елементи:* сила волі; чіткість судження (або здатність логічно мислити), чуйність і здатність до душевного піднесення.

Більш пізні роботи Г.Кершенштейнера «Das Grundaxiom des Bildungsprozesses» («Основна аксіома освітнього процесу», 1917) і «Theorie der der Bildung» («Теорія освіти», 1926 р.) становили достойний внесок у філософію освіти. Підсумковою працею у розвитку своїх теорій викладено в останній великій роботі «Theorie der Bildungsorganisation» («Теорія організації освіти», 1933). Не дивлячись на те, що Г.Кершенштейнер не був окремою фігурою у філософії на рівні раніше названих у статті філософів, однак він прагнув глибоко усвідомити свій власний внесок у скарбницю філософської думки тієї доби. Найбільш показова у цьому відношенні його книга «Теорія освіти», що містить сім принципів теорії Г.Кершенштейнера.

1. Тотальність освіти.
2. Його актуальність.
3. Авторитетність вчителів.
4. Самостійність учнів.
5. Активність учнів.
6. Свобода учнів.
7. Включення учнів в суспільне життя.

Головна ідея німецького педагога полягала в тому, що знаннєва або навчальна школа відвертає учнів від справжнього освіти, не відповідає їх нахилам. Вона не стимулює їх активність і не враховує соціальні умови. Педагогам слід займатися вирішенням повсякденних проблем, а не прагнути в абстрактні мляві далі, причому в її актуальності не доводиться сумніватися. Вирішити поставлену проблему можливо за допомогою організації трудової школи, в рамках якої теорія перестає бути відокремленою від практики і їх колишній дуалізм долається.

Реформаторські ідеї Г.Кершенштейнера одержали ***міжнародне визнання*** серед педагогів у всьому світі. У першому десятиріччі XX століття організація роботи мюнхенських народних шкіл, особливо додаткових, вважалась такою, яка найбільшою мірою відповідала потребам тодішнього соціально-економічного розвитку передових країн індустріального світу. Г.Кершенштейнер отримав запрошення на лекції до Європи, зокрема: у 1908 р.– міста Шотландії, 1909 р.– Швеції, Франції; у 1910 р. через «Національне товариство для допомоги ремісничій і промисловій виховній справі» та підтримки шанувальника й перекладача Джона Дьюї – у великі університети Сполучених Штатів Америки. У Англії, Швейцарії та Японії концепція Г.Кершенштейнера щодо обов'язкового безперервної освіти вплинула на шкільну реформу і законодавство цих країн. Загалом з працями Г.Кершенштейнера щодо реформування освіти в Німеччині педагогічна спільнота мала можливість ознайомитися, як уже зазначалося, у 11 європейських, 3 азійських держав, США.

У 1912 р. Г. Кершенштейнер разом з групою представників німецької державності й науки побував в Україні (м. Київ, м. Харків), Росії (м. Москва, м.Санкт-Петербург), де виступив з педагогічними доповідями.

У 1918 р. у м. Києві була опубліковано українською мовою його праця «Державно-громадянське виховання», у якій на прохання видавництва Г.Кершенштейнер написав вступну статтю, де підкреслив, що воля й незалежність самі собою є підвалинами здорового розвитку

держави. Він наголошував на тому, що необхідно виховувати в громадян уміння і бажання служити своїй державі, здатність її вдосконалювати. Для того, щоб юнаки та дівчата зацікавились життям держави, школа повинна пробуджувати й виховувати цей інтерес. Мабуть тому так шанобливо Г.Кершенштейнер висловився про український народ у передмові цієї праці: «Саме тепер минає 6 років з того часу, як я під час однієї своєї наукової подорожі познайомився з Україною. Вже тоді, як несли мене коні українськими селами, зносини з українським народом викликали в мене якнайгарячішу симпатію до цього типу людей, я радів, дивлячись на безліч інтелігентних облич, мене тішила добра вдача, що так била із їх слів. Тай подобалась мені краса і правильність облич, перед усім у чоловіків. Народ будучини, подумав я собі. Але я не міг собі уявити, що та його будучина така близька. Що я скрізь відчував, то брак держави; патріархальні звичаї супроти губернаторів робили не раз на мене враження, неначе я находився десь у часи середньовіччя. Культура на селі стояла далеко позаду культури в містах. Та це була помилка, в якій я жив іще довго, доки не дожив усамостійнення цього великого народу, що проживає в такій благословенній землі. Але воля й незалежність ще самі по собі є, щоправда, підвалинами здорового розвитку держави, одначе, вони ще далеко не є безперечною його запорукою. Бажання держави, бажання громади, зв'язаної своїм власним правовим порядком і, передусім, бажання тій держави все це розвивається тільки шляхом планового виховання. У часи важкого воєнного лихоліття, спільна небезпека єднає народ. Але в часи миру … дуже легко окремі одиниці беруть знов верх байдужість супроти держави. На це є одні ліки: дбайливе виховання всіх у напрямі державної думки, т. б. свідомості… і кожен має обов'язок вдосконалювати державу, в якій він живе. Для цього, щоб витворити цей державний спосіб думання, народна школа може багато спричинитися. Але молодь повинна зацікавитися життям держави, і школа мусить у них збудити те зацікавлення» [14, с.8 – 15].

У кінці вступної статті Г.Кершенштейнер висловив глибоку надію, що його книга, яку він написав насамперед для Німеччини, «стане у пригоді й новій українській державі, коли вона саме збирається чим раз більш оживляти та поглиблювати державний спосіб мислення у свого народу».

Ці слова співзвучні не лише із довготривалим процесом здійснення в Україні революційних змагань, відродження й відновлення української державності у ХХ столітті, але й є особливо значущими як через ключові аспекти трансформації складових українства, національної, громадянської цивілізаційної ідентичностей, цілісного та гармонійного розвитку держави в контексті як європейського виміру на основі «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2019 – 2024 рр.) та «Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023 – 2025 роках» [15, с.152 – 164], так і воєнного стану, повномасштабного вторгнення росії у 2023 році в Україну, героїчної боротьби з рашизмом з 2014р.

Досліджуючи історико-педагогічну спадщину Георга Кершенштейнера, визнаного ЮНЕСКО одним із чотирьох педагогів, що визначили хід та спосіб педагогічного мислення у ХХ столітті, важливе місце у цій публікації займають матеріали щодо ***ушанування його пам'яті.*** Звернемося до доступних читачу й дослідникам, як українським, так і німецьким, використаних джерел ***персональної сторінки*** у віртуальному електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу»**,** яка розміщена на порталі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського та укладена рубриках «Фотогалерея», «Художня галерея Георга Кершенштейнера», «Ушанування пам'яті» [16]. Зазначимо, що саме українськими дослідниками у рубриках «Фотогалерея» та «Художня галерея» вдалося зібрати і розмістити візуальні джерела, присвячені Г. Кершенштейнеру:

- у «Фотогалереї» зібрано 51 світлину видатного німецького педагога, зроблені у різні роки його життя (індивідуальні портрети, фото у колі сім'ї й друзів, зняті в саду, на гірському лузі, в інтер'єрі власного будинку, в якому він мешкав з родиною);
- у «Художній галереї» представлено переважно прижиттєві мистецькі зображення вченого, витворені німецькими художниками (портрети, виконані аквареллю, олівцем, олійними фарбами, скульптурне зображення, бронзова медаль).

Важливим і цікавим наповненням інформаційно-ілюстративних матеріалів про заходи щодо увічнення пам'яті Г. Кершенштейнера у Німеччині є ***рубрика «Ушанування пам'яті»,*** де представлені:

- інформація про *Премію імені Георга Кершенштейнера* (Georg-Kerschensteiner-Preis), яка з 2004 р. щорічно присуджується Німецьким фізичним товариством (Deutsche Physikalische Gesellschaft) за значні досягнення у сфері викладання фізики і складається з грошового призу у 3000 євро та сертифікату;
- довідка про *Медаль імені Георга Кершенштейнера* (Kerschensteiner Medaille), якою м. Мюнхен кожні два роки нагороджує осіб та організації за досягнення значних успіхів у сфері освіти й виховання дітей, підлітків та молоді.
- відомості про Коледж імені Георга Кершенштейнера (Kerschensteiner Kolleg) Німецького музею у Мюнхені та 12 навчальних закладів (початкові, середні, професійні), названі на честь видатного педагога у 12 містах ФРН Аугсбурзі, Берліні, Вісбадені, Гамбурзі, Гермерінзі, Мангеймі, Мюнхені, Ройтлінгені, Франкфурті-на-Майні, Швайнфурті, Швальбазі, Штутгарті;
- автографи Г. Кершенштейнера в замку Нойбоєрн у Баварії;
- названі вулиці на честь педагога-реформатора, науковця, політичного діяча у містах Ашаффенбург, Бебра, Бремен, Гамбург, Гермерінг, Лаверкузен, Любек, Майнц, Мюнхен, Ольденбург, Рінтельн; у 1956 р. – вулицю у Відні;
- будинок Г. Кершенштейнера в Мюнхені на вул. Мьольштрассе, 39;
- місце поховання Г. Кершенштейнера на Лісовому цвинтарі м.Мюнхена.

Таким чином, створений інформаційний комплекс персональної сторінки Г. Кершенштейнера на порталі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (Україна, м. Київ) став вагомим засобом популяризації як в Україні, так Німеччині та інших держав кращих здобутків європейської педагогіки та одного з її визначних представників.

Наукове дослідження реформаторської педагогіки та концепції навчання і виховання Г.Кершенштейнера наприкінці XIX – першої третини XX ст., як альтернативи тогочасній середній школі Німеччини, дають підстави сформулювати певні висновки.

Висновки.

Дослідницям вдалося на основі доступної у німецько-українському просторі систематизувати джерельну складову ключових засад сутності освітніх новацій видатного німецького педагога Георга Міхаеля Кершенштейнера – засновника трудової школи, родоначальника дуальної системи професійної підготовки, автора теорії громадянського виховання, які мали значний вплив на розвиток шкільної і професійної освіти як у Німеччині, так і далеко за її межами, у т.ч. й України, а також стали затребувані у часі в сучасній світовій педагогіці.

Звернення авторок публікації щодо вивчення педагогічних ідей Георга Кершенштейнера від початку ХХ ст. до сьогодення вдалося здійснити не лише огляд провідних ідей видатного педагога, але й опис творчого портрета вченого, увічнення його пам'яті у світопросторі.

Аналіз свідчить, що Г.Кершенштейнеру вдалося поставити педагогіку на наукову основу і довести, що педагогіка не є прикладними етикою, логікою, естетикою, філософією, а самостійною наукою. Більш того, його пізні роботи «Das Grundaxiom des Bildungsprozesses» («Основна аксіома освітнього процесу», 1917 р.),«Theorie der der Bildung» («Теорія освіти», 1926 р.) та підсумкова праця «Theorie der Bildungsorganisation» («Теорія організації освіти», 1933 р.) стали визначальними у процесі зародження і розвитку філософії освіти.

Педагог-реформатор визначив систему принципів освіти, на яких будував теорію трудової школи і громадянського виховання. Розроблена і упроваджена в життя Г.Кершенштейнером система трудового виховання, побудована на засадах наближення школи до завдань практичного життя, була новим поглядом на завдання освітніх закладів. Будучи за своїми переконаннями прихильником теорії матеріальної освіти, педагог досить глибоко обґрунтував необхідність практичної підготовки учнів до професійної діяльності після закінчення додаткової школи. У той же час, з позицій часу, Г. Кершенштейнер припустився серйозної помилки, виявивши суттєві недоліки у викладанні навчальних предметів, вийшовши за їх межі, а саме до професійної діяльності. Доцільно б було на перше місце, у реформуванні, поставити викладання самих навчальних дисциплін, з огляду на те, що їх склад не є раз і назавжди визначеним.

Педагог-новатор розглядав продуктивну працю як ефективний метод виховання та формування позитивних рис характеру учнів. Вказуючи на різницю між грою та справжньою продуктивною працею, він був переконаний у тому, що саме ручна праця, продуктивна праця розвиває і виховує в учневі силу волі, такі моральні якості, як чесність, порядність, здатність до взаємодопомоги, старанність, наполегливість, вміння ставити перед собою цілі та досягати їх. При цьому він визначив три головних завдання трудової школи: колективна праця учнів, виховання громадянина, естетичне виховання. За його словами суть трудової школи полягає у тому, щоб дати мінімум знань і максимум умінь, навичок, працьовитості, а також відповідні громадянські переконання.

Практичний інтерес викликає поєднання Г. Кершенштейнером трудового і естетичного виховання, дослідження художньо обдарованих дітей на основі розробленої ним методики визначення рівня художніх здібностей дитини та можливостей її психічного стану, переживань, настрою, перспектив життєтворчості.

Беручи до уваги розвиток психології молоді у 1890-х роках, він намагався дати більш точне психологічне трактування понять «індивід», «ситуація» і «спонтанність» в тому, що стосується дітей. Його висновки такі: інстинктивно діти схильні до моторики, вони прагнуть до взаємодії з конкретними речами. При цьому, Г. Кершенштейнер звертає увагу на педагогічний підхід до формування характеру, яке тісно пов'язане із трудовим вихованням, *визначивши 4 елементи його складових*:

- приклад вчителя з сильним характером, силою волі, здоровим глуздом, чуйністю, чітким судженням;
- залучення учнів при виробленні трудових навичок до конкретних справ;
- створення умов для самовираження особистості;
- вираження і реалізація моральних якостей вихованців у конкретних справах та вчинках.

Г. Кершенштейнер розглядав освіту як одне з найважливіших явищ *громадянського життя*, де визначальними є *мета* (професійна підготовка та освіта для соціального служіння

суспільству, процес формування та самовдосконалення особистості) та *основні принципи* (актуальності, авторитетності, тотальності, свободи, активності і індивідуальності).

Педагог-реформатор сформував важливий напрям в освіті – «*педагогіку громадянського виховання*», що вимагала конструктивізму в створенні і зміцненні культурно-правової держави, служіння суспільству, усвідомлення кожною особистістю обов'язку перед державою на основі розвитку професійних здібностей, любові до праці, відповідних якостей – сумлінність, старанність, почуття відповідальності, самовладання і відданість діяльному життю.

Дослідник розробив систему підготовки вчителів як технічних дисциплін для трудової школи, так і вчительських кадрів загалом, підносячи педагога (або вихователя) як взірець для учнів, який повинен відзначатися високою освіченістю, відповідною фаховою підготовкою, методичними уміннями та навичками, майстерністю, володіти такими рисами як от: працьовитість, відповідальність, добросовісність, чесність, повага до товаришів по праці, готовність прийти на допомогу, постійна самоосвіта.

Виокремив питання щодо організації додаткової освіти для дівчат та жінок, де повинні домінувати знання щодо збереження домашнього вогнища, сімейне виховання дітей, практичні навички ведення власного господарства, кулінарної справи.

Загалом, реформаторські ідеї Г.Кершенштейнера щодо трудової школи, профорієнтації, естетичного, сімейного виховання, психологічної стабільності й душевного піднесення, формування характеру особистості, патріотичної теорії громадянського виховання, підготовки педагогічних кадрів пройшли випробування часом, здобули популяризацію як у світопросторі, так й Україні, залишаються важливими в сучасній освітній практиці, одержали міжнародне визнання.

Історико-педагогічна спадщина, різносторонній життєвий шлях та творча діяльність Г. Кершенштейнера викристалізовує його як видатну постать світової педагогіки і заслуговує на високу ступінь поваги й пошани як німецького народу, так науково-педагогічної спільноти у світопросторі, а також подальших наукових розвідок сучасників на порівняльній основі теорій і практик в глобалізаційних умовах.

Список використаних джерел:

1. Див.: Видатні педагоги України та світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Видатні педагоги України та світу | ДНПБ https:// dnpb.gov. ua › vydatn...

2. Див.: Георг Кершенштейнер. Концепція школи праці («Der Begriff der Arbeitsschule»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: 2.5. Теорія «трудової школи» і «громадянського виховання» MegaLib.com.ua http:// megalib.com.ua › 949...

3. Див.:Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарій. – Харків: Майдан, 2004. С. 533 – 541; Сагач Г.М. Благословенний Григорій Сковорода в освітньо-просвітницькому просторі. – К.: FARB–IT (видавець ФОП «Т. А. Ульяніч»), 2021. – – С. 42 – 59; Ноосферний Гигорій Сковорода поза простором і часом. Вибрані праці Д.Блохин. Т. XII. – Тернопіль; ФОП Осадца Ю.В., 2022. – С.434 – 455; Артьомова М.Г. Філософська концепція ноосферного велета духу і слова Г.С. Сковороди щодо вчення про три світи і дві натури, визначення світоглядного осердя Сковородинства. /Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина». – Ужгород, 2022. – Випуск 5. – С. 43 – 45; Откович К. Сродна праця у філософії Григорія Сковороди як концепція розвитку та формування цінностей впродовж життя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Сродна праця у філософії Григорія Сковороди як концепція. PDF Автор: К Откович, 2023 Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії http: //fps-visnyk.lnu. lviv. ua › archive

4. Fr. Schneider. Geltung und Einfluß der deutschen Pädagogik im Ausland. – München und Berlin, 1943. – S. 154 –167.

5. Див.: Додаток до праці Leo Weber. Schichtung und Vermittlung im Pädagogischen Denken Georg Kerschensteiners. – Leipzig, 1936.

6. Див.:[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В ... ДНПБ https://www. dnpb.gov. ua _ «Георг Кершенштейнера» електронного інформаційно- бібліографічного
ресурсу ДНПБ «Видатні педагоги України та світу»: Видатні педагоги України та світу | ДНПБ https://dnpb.gov.ua › vydatn... КЕРШЕНШТЕЙНЕР ГЕОРГ Німецький педагог-реформатор, методист, організатор народної освіти, теоретик громадянського виховання й трудової школи

7. Демида Євгенія. Відображення творчого спадку німецького педагога-реформатора кінцяXIX – початку XX століття Георга Кершенштейнера в електронному джерельному ресурсі на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Кершенштейнер] DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-44-55, e-mail: EvgeshaDem@i.ua

8. Див.: Біографія Георга Кершенштейнера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Біографія Г. Кершенштейнера | ДНПБ https:// dnpb.gov.ua › biohraf...; Автор:Георг Кершенштейнер – Вікіджерела Wikipedia https:// uk.m.wikisource.org › ... ;Георг Кершенштейнер: біографія, основні ідеї педагогічної ... what.com.ua https://what.com.ua› georg-...

9. G. Kerschensteiner Die Neugestaltung des Gewerblichen Schulwesens in München. – München – Düsseldorf, 1954. – S. 135 – 136.

10. G. Kerschenschteiner. Die Neugeschtalnung des Gewerblichen Schulwesens in München, in Grundfragen der Schulorganisation. 7. Auflage**.** München – Düsseldorf, 1955. – S. 135 – 136 und 336 – 337.

11. Див.: Кершенштайнер. Професійна освіта і професійна школа. Том І. – Упорядкував Ґергард Веле. – Падерборн, 1966. – С. 188).

12. Зеленов Є.А. Г. Кершенштейнер про громадянське виховання учнівської молоді //Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2012. – Вип. 2. – С. 50 – 57 .[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http:// nbuv. gov.ua/UJRN/domtp_2012_2_9

13. Deutsche Nationalbibliothek Record #118561596 // Gemeinsame Normdatei. – 2012–2016.

14. Кершенштайнер Г. Що таке державно-громадське виховання. – Раштат – Київ, 1918. – С. 9 –15.

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. №1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023 –2025 роках». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Про схвалення Стратегії утвердження української https://www.kmu.gov.ua › ...

16. Ушанування пам’яті Георга Кершенштейнера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Ушанування пам'яті Г. Кершенштейнера |ДНПБ https://dnpb.gov.ua › ushanu... ·

ЖИТТЄДІЯЛЬНА СПАДЩИНА ВИДАТНОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГА-РЕФОРМАТОРА, НАУКОВЦЯ ГЕОРГА МІХАЕЛЯ КЕРШЕНШТЕЙНЕРА Й УВІЧНЕННЯ ЙОГО ПАМ’ЯТІ У СВІТОПРОСТОРІ

Дарина БЛОХИН – докторка філософії та педагогіки, професорка, академкиня Академії наук вищої школи України, академкиня Міжнародної академії богословських наук, членкиня-кореспондентка Української вільної академії нау́к (УВАН у Ню Йорку США), президентка Німецько-українського наукового об'єднання імені Ю. Бойка-Блохина, засновниця та власниця родинного Музею-Архіву, голова Наукового центру імені академіка д-ра Юрія Бойка-Блохина в Переяславському університеті імені Г.Сковороди, лауреатка Премії Фонду імені Т. Г. Шевченка (ФРН, м. Мюнхен).

Майя АРТЬОМОВА – докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри богослов’я, філософії та гуманітарних наук, директорка НДІ філософії, богослов’я та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, академкиня Міжнародної академії богословських наук, вчена секретарка Міжнародної академії богословських наук МАБН, відмінниця освіти України (Україна, м. Ужгород).

. ***Дар’яна Блохин, Майя Артьомова*. Життєдіяльна спадщина видатного німецького педагога-реформатора, науковця Ґеорґа Міхаеля Кершенштейнера й увічнення його пам’яті у світопросторі**. / Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. Карпатський університет імені Августина Волошина. – Ужгород: ТОВ «Спектраль ЛТД», 2024. – Випуск 7. – С. 45 – 62.